12, 98, 16, 52, 783, 175
Бт. 16

МИРКО ДРАГОВИЋ

СВЕТИ САВА
НИЈЕ СПАЉЕН

— ИСТОРИСКА РАСПРАВА —

— ПОЖАРЕВАЦ —
Штампарија, Печаторезница и Књиговезница „ЈАДРАН“
1930.

МИРКО ДРАГОВИЋ

СВЕТИ САВА
НИЈЕ СПАЉЕН

— ПОЖАРЕВАЦ —
Штампарија, Печаторезница и Књиговезница „ЈАДРАН“
1930.

ВИЋЕНТИЈУ ВУКОСАВЉЕВИЋУ
игуману, ставрофору — манастир Војиловица

ШТО ЈЕ ХРИСТОС НАРЕДИО, У ДЕЛО СИ ПРИВОДИО:
„Гладнога си нахранио и жеднога напоио;
Голога си оденуо а босога преобуо“.
Веднику си отворио а очајног утешио;
Тако ради, Божји слуго,
Тако радит' сваки треба.
Ми нећемо, смртни људи,
Нек ти плати Бог са неба!

СВЕТИ САВА
НИЈЕ СПАЉЕН

Да ли је хтела нека судбина или национални интереси српскога народа, да остане замотана у тами историја једног од највећих наших људи, Св. Саве? У нашој је историји познато да је он као дете побегао у Св. Гору кријући то од браће и родитеља, и тамо примио монашки чин. Исто је тако познато и то да је он при крају свога живота трећипут пошао на Исток, али овај (трећи) пут са намером да се више не враћа у своју домовину. Историји је познато да је пошао из љубави према Св. Местима, а паству је оставио Арсенију Сремцу, своме заменику. Најзад, историја тврди да је он спаљен на Врачару. — Неће бити ово све тачно.

Биће пре: да је Св. Сава отишао у Св. Гору по савету своје браће и родитеља, који су добро знали да црква игра врло велику улогу на Истоку а још већу на Западу, и да је црква душа народа. Догађало се баш у оно доба да црквени поглавар има већу власт и утицај у народу него световни. Немањи је добродошло да му један од синова буде црквени поглавар, као што је доцније и било. — И заиста је Св. Сава поставио јаче темеље српској држави, њеној просветној, економској и националној култури него и његов отац, и браћа, и братанићи. Значи да је замисао Немањина: — домаћи договор; и Савино монашање родило је онај плод који су замишљали кад су Саву слали у Св. Гору.

Такође мислим да Св. Сава није отишао последњипут на Исток ни из каквих других разлога него зато што није могао гледати како му се братанићи: Радослав и Владислав отимају око престола; како се поделио народ и властела у два непријатељска табора; како те трзавице потресају земљу и како се незаконито и неморално ради и долази до власти, — то није могао да трпи и да гледа па је хтео да се повуче онде где ће наћи душевне хране и мира, и телесног спокоја. Зато је отишао у Св. Земљу, а напустио своју драгу паству и домовину.

Што се тиче његова спаљивања на Врачару, у томе неће бити много истине. За овај догађај имамо око неких

20 извора, и толико научних расправа наших и страних научника, који су се свим силама упињали да расветле овај знаменити догађај у историји српске цркве и срп. народа. Додуше, они се нису упињали, па ни покушавали, да расветле питање: је ли Св. Сава спаљен или не, него само то: је ли спаљен 1594 или 1595, или које друге године, за коју се каже у тим изворима. А да је он спаљен на Врачару, то је већ постала права догма у коју нико не покушава да дирне. — Мислим да би се имало довољно докумената да се већ једном та догма измени и да се фактима и јаким разлозима утврди права истина: да Св. Сава није спаљен, него да се и данас налази у једном скромном нашем св. манастиру, у коме почива тек од 1856 год., а дотада се налазио по пећинама, на десној обали реке Таре, и у племену Кучима, и Морачи како ћемо доцније видети.

Прво да видимо јесу ли поуздани извори који говоре о спаљивању Св. Саве, и да ли се међу собом слажу, или размимоилазе. Они се баш никако не слажу, те је немогуће веровати у њихову истинитост. Не слажу се ни у времену ни у месту спаљивања, као ни у месту одакле је однесен на спалиште, нити пак у личности која га је однела из првобитног обиталишта; на пр. једни извори кажу да је Св. Сава спаљен 1586[1].

Други кажу да је спаљен 1594[2].

Трећи извори кажу да је Св. Сава спаљен 1595[3].

Види се из доњих навода да има много извора који говоре да је Св. Сава спаљен 1595 год. Али ако се слажу у години, не слажу се у томе ко је однео Св. Саву из Милешеве, и ког дана. Јер на једном месту стоји: **В лето 7103 (1595) отнесоше Турци светаго Саву из Милешева, мјесеца марта 10 ден, Ахмет бег Оћуз и сожегоше априла 27 на Врачару код Белграда.**[4] Други запис, одмах до тога, гласи: **В лето 7103 (1595) сажегоше мошти Светога Саву, прваго архиепископа Србскаго Синан паша из Ман. Милешева однесе у ковчегу Позлаштену и сожеже на Врачару више**

---

[1] Римнички Србљак, по Руварцу, цитирао о пећким патријерејима, од Макрија до Арсенија III, затим записи из Овчарских манастира, Гласник Срп. Уч. Друштва 25 (1869) 68. Онда историја Ман. Фенека и записи и натписи Љ. Стојановића, књ. III, Београд, 1906 г. бр. 4984.

[2] Стојановић, записи књ. III бр. 5253; Antun Sosin, Rozboji od Turaka Stari pisci hrvatski XVI Zagreb (1888) 186.

[3] Љетописи: Врхобрезнички, Руварчев први и други Дорпатски, Рачански, Софијски други, Реметски, Ковиљски Васиљев — Љ. Стој. родослови и љетописи Београд — Срем. Карловци (1926) 266—270, и Бранковићев, 300 стр.

[4] Врхобрезнички — Родослови Љуб. Стој. запис 962.

Белграда.[1] Трећи гласи: **В љето 7102 (1594) в дни перскагo цара вазет бист Светитељ Сава в петак велики уви мне грешному.**[2] Нећу наводити друге многобројне изворе него ћу само поменути где су; а из њих се види њихова несугласица у личностима, које су однеле Св. Саву из Милешеве, и у дану одношења, јер је оне године Велики петак био 29 марта, а не 10, те је разлика у 19 дана. Али о томе ћемо доцније говорити; него да наведемо још неке изворе који говоре да је Св. Сава спаљен 1595, а то су: Епископ Трњавић у „Животу Св. Саве“, Дифрен, у „Jeliricum Sar....“ и још један писац по Марнавићу[3]. Затим Мавро Орбини, Паво Ритер[4], Иван Томко Марковић[5] патријарх српски Пајсије[6] и још много других. Има много извора који говоре да је Синан-паша спалио Св. Саву 1595 г. на Врачару; — на тим се изворима заснивају мишљења многих наших и страних научника. Руварац је доказао да Синан-паша није могао спалити Св. Саву[7] 1595 год., јер је био свргнут са везирства, те, према томе, отпада или 1595 год. или Синан-паша. А ако отпадне једно треба да отпадну обоје, јер су свуда тесно везани; а још за ту годину има више извора него за коју другу. Како онда можемо веровати да је Св. Сава спаљен 1594, кад имамо свега један извор[8]) који говори да је у њој спаљен Св. Сава, а не 1595-ој, која их има пуно, или 1586-ој која има три доста озбиљна савремена извора! Имамо још пуно извора који говоре да није Св. Сава спаљен: нити 1586, нити 1594, нити 1595, него, неки говоре, мало доцније, а други много доцније; на пример: у Синаксару о Првовенчаном Краљу Стевану стоји да је спаљен[9] 1596 г.

У Раваничком љетопису стоји да је спаљен[10] 1697 г.

У „Српском меморијалу“ — Академија наука у Петрограду, стоји да је спаљен[11] 1667 г., а за ту је годину и Атанасије, ђакон, који о догађају пише доста поуздано [12].

---

[1] Руварчев I, II, соф. II. Рем. Вас. и Ковиљски.

[2] Записи Љ. Стојановића број 5253, књ. III.

[3] Spici legium observatiorum Historico-geographicorum de Bosnae regno etc. Цит. по Руварцу о пећким патријар. стр. 42.

[4] Оба цит. Руварац, у пећким патријарсима стр. 41—42.

[5] Житије Св. Саве стр. 292—3.

[6] Гласник Срп. уч. друштва 22 (1867) 231.

[7] Руварац о пећким патријар. од Макрије — Арсеније III.

[8] Љетописи и родослови Љ. Стојановића бр. 962; и Antun Sasin, дубровачки песник, опевао је овај догађај при крају XVI. в.

[9] Дучић цитирао у књижевним радовима књ. 5.

[10] Стари Срп. родослови и љетописи, запис 1353 стр. 314.

[11] Дучић, књиж. редови књ, 5.

[12] Споменик V стр. 29.

Записано је на Рукописном еванђељу ман. Св. Тројице: да је Св. Сава спаљен[1]) 1599 г.

Затим имамо записа да је спаљен[2]) 1605 г.

Онда на другом месту у Раваничком љетопису стоји да је спаљен[3]) 1692 г.

Затим да је ман. Милешева разорен, и мошти спаљене[4]) 1688 и 1689 г.

Али зашто набрајати толико извора, кад их је Руварац обеснажио, бар оне за које је он знао, сем оног где се каже: да је Св. Сава спаљен 1594 г. Њему су се придружили Љ. Ковачевић и архимандрит Дучић, који такође мисле да је спаљен 1594. Али се са њима не слаже г. Стеван Димитријевић професор Теолошког факултета у Београду. Он, на основу нових извора, прикупљених из руских архива и библиотека, као и неких домаћих извора, мисли: да је Св. Сава почивао у Милешеви до пред крај 17. века[5]). Г. Димитријевић је нову историјску грађу прикупио и средио у Споменику LIII, који је издала Академија наука у Сарајеву 1922 г. Поред осталог, тамо стоји: како су калуђери из ман. Милешеве ишли неких десет пута у току 17-ог века у Русију, да купе милостињу.

Први је отишао архимандрит Теодосије са четворицом своје братије; предали су молбу цару Михаилу, септембра 1627, коју су писали 11 јуна исте године у ман. Милешеви. Разуме се, молили су за милостињу, коју су и добили. Између осталог, у молби стоји: **Иже в Србсцеи земљи царска и свјашчена обитељ вознесенија Господа Бога и спаса нашего И. Христа, Монастир зовом Милешева идеже почивајут сватие и Миро благоухание честние мошчи иж в свјати Отца нашего и учитеља прваго архиеиископа Србскако свјатитеља Сави великаго чудотворца**[6]).

Другипут је отишао у Русију за милостињу архимандрит Антоније, такође са братијом, и цару је предао молбу 1638, у којој, између осталог, стоји: **Монастир зовом Милешева идеже почивајет Свјати Сава велики чудотворац архиепископ и учитељ всеј земљи Сербскoj.**

Трећипут допутовао је у Русију — Москву 14. фебруара 1547 г. архимадрит Василије из **Милешеве „где почивајут мошти Саве чудотворца“...**

---

[1] Записи и натписи, Љ. Стој., запис 876.

[2] Записи и натписи, Љ. Стој., запис 941.

[3] Стара Љетописи и родослови, Љ. Стој., запис 1348.

[4] Стари записи и натписи, Љ. Стој., запис 1895 и 1918, књ. I.

[5] Споменик LIII, стр. 172.

[6] Споменик LIII, стр. 153.

Четвртипут дошао је из Милешеве архимандрит Висарион, са четворицом сабрата, у Русију 1652 год., донео је цару Савину икону на поклон, писао цару две молбе и добио обилату милостињу.

У молбама се каже: да Св. Сава почива у Милешеви, и чак у молби тражи, и добија, покров за њега, Светитеља.

Петипут Милешевци су били у Москви 1647 г. и тражили су прилог за **Милешеву где почивает Свјати Саво.**

Шестипут био је у Русији архимандрит Висарион, са неколико сабрата, 1659 г. и молио за милостињу за ман. Милешеву.

Седмипут ишао је исти архимандрит Васирион, са неколико сабрата, 1664 год.

Осмипут 1668 био је исти Висорион по трећипут у Русији и однео је цару неке светиње на поклон.

Деветипут био је у Русији 1675г. архимандрит Авесалом, такође да тражи милостињу за ман. Милешево, „у ком почивају мошти Св. Саве.“

Десети, и последњипут, били су Милешевци у Русији 1688 г.; марта месеца те год. предао је молбу архимандрит Доситеј са братијом царевима Јовану и Петру и у њој стоји, као у молбама ранијих депутација из Милешева: да у манастиру почивају мошти Светитељеве.

Али, у Русију су ишли калуђери и из других српских манастира баш онда кад и Милешевци. Тако су били из манастира Љеповине 1650, 1658 и 1665, год.; из Ремете 1624; из Шемљуга 1627; из Крушедола 1628, 1642, 1650 и 1684; из Хопова 1638, 1641, 1654 и 1666; из Биочина 1722; из Бешенова 1628, 1671 и др.; из Троноша 1625; из Ковиља 1654 и 1675; из Папраће 1551, 1585, 1592, 1607, 1628 и 1654; из Раванице 1693, 1718, и др ; из Раковца 1702 и из манастира Пакре 1712 год. Сви су они ишли за милостињу истим путем куда и Милешевци, и молбе су подносили истим личностима, и разговарали, и долазили у додир са једним истим људима. Чудновато да нијeдан од калуђера, како Милешеваца тако и из др. манастира, ништа не рече у Русији о спаљивању Св. Саве, сем најзад калуђери из Пакре што кажу 1712 г. „да је спаљен Св. Сава пре 25 г.,“ а то би било 1687. год.[1])

Овде можемо додати још и две грамате: једну Молдавског војводе Василија[2]), од 11. авг. 1643 г. и другу Јона Ра-

---

[1] Споменик LIII, стр. 171. 1744.

[2] Овај исти војвода Василије откупио је од Турака мошти Св. Петке 1641 г., и донео их из Цариграда у град Јаш, где су још и данас. Њих су били однели Турци 1521 г. из Београда. Види се да је војвода много полагао на хришћанске светиње, те због тога можемо више веровати његовој грамати датој Милешеви.

дула, од 20 маја 1665 г.; обе су дате Милешеви а у њима се каже: да су Савине мошти у Милешеви[1]). Важно је напоменути и то да ни Рус, јеромонах Макарије[2]), који је онда био у Милешеви, и 1638 г. поклонио октоих V гласа Милешеви, не помиње ништа о спаљивању Св. Саве.

Затим имамо у нашим домаћим изворима да се помиње неких 6 пута (6 год.): 1747, 1657, 1660, 1677 и 1686 год.; да Св. Сава још почива у манастиру и да исцељује болеснике[3]). Важно је истаћи и то, да је Ћерасим Добриловац (са р. Таре из Добриловине) поклонио 1657 г. књигу Милешеви **„к целебоносним мошчам Светаго оца Сави Србскаго чудотворца**[4]**“).**

Поред ових наведених година, у којима се каже да је Св. Сава спаљен, имамо их још које нисмо засад навели; тако имамо још неколико година у којима се помиње Св. Сава: „да је почивао и исцељивао верне кроз цео 17 век“.

Тешко је објаснити како је Савино спаљивање трајало од 1586—1697 год. — то су читавих 111 година откад је почео горети док је сасвим изгорео! У ових 111 година помиње се да је паљен неких једанајест разних година, а више него толико година имамо где се Св. Сава помиње да исцељује болесне, у то исто време, од 1586—1697! Ако бисмо веровали Општем листу Пећке патријаршије и Троношком љетопису: да је Синан-паша заповедио да пренесу Савине мошти из Милешеве на Врачар и тамо га спалио онда кад је пошао на Леополда[5]), онда би примили годину спаљивања 1692. Али ови извори не могу издржати критику, јер Синан-паша није одавно био међу живима кад се је ратовало са Леополдом[6]).

Дакле, видели смо да о спаљивању Св. Саве имамо разних извора, који се не слажу, поред осталога, ни у години спаљивања. Заступљене су године спаљивања: 1586, 1594, 1595. 1596, 1599, 1605, 1667, 1688, 1689, 1692 и 1697. — У Раваничком љетопису[7]) стоји: да су га Турци донели из Студенице и спалили на Врачару 1692 год., да се освете за свој грдни пораз код Сланкамена, те исте године. Међу изворима који говоре о Савину спаљивању има један у коме стоји: да га је

---

[1] Руварац о пећким патријарсима, стр. 30—32.

[2] Стари срп. зап., Љ. Стој. књ. I. запис 1312.

[3] Стари срп. зап., Љ. Стој. књ. I запис 1545, 1572, 1562, 1744, 1861; и др.

[4] Споменик LIII., стр. 170.

[5] Гласник, стр. 47—48.

[6] Ово се може применити на ону песму: „Вино пију до два побратима“, — а њих је раздвајао читави век.

[7] Стари родослови и љетописи, запис 1348.

из Милешеве однео Ахмед — бег Оћуз[1]) и спалио на Врачару; а скоро сви други извори говоре да га је спалио Синан — паша. Многи извори пишу да је спаљен на Врачару, а неки да није већ у Београду[2]); — и сад не знамо којима да верујемо, јер, на оба места свакако није спаљен!

Извори се не слажу ни о узроцима спаљивања. Јер док једни кажу да је спаљен због тога што му се народ молио и окупљао око њега, и правио састанке и договоре против Турака, дотле други кажу да су га спалили зато што им смета убити националне, српске осећаје у народу; у трећима стоји да су га спалили, да се освете за овај или онај пораз на бојном пољу[3]), и у четвртима, да су то учинили из зависти и злобе што је исцељио неког манитог Турчина[4]).

Карактеристично је и то, да нема записано у старим Милешевским књигама, да је Св. Сава спаљен; а записано је, да је 1624 год. поплавила манастир река Косатица и да им је причинила грдну штету. Када су калуђери могли од ватре и пљачке спасити ове књиге, као и крст и плаштаницу, који су доспели у Ман. Пакру[5]), онда су свакако још пре склонили Светитеља, а ако га нису склонили због тога што се нису бојали, зашто су друге ствари склањали и сами бежали? Какви су год били наши калуђери, ипак тако нешто нису могли урадити, — оставити нашег највећег Светитеља и просветитеља у туђим рукама.

Сви извори који говоре о спаљивању Св. Саве, мутни, су и несигурни, јер, изгледа да су писани по казивању људи који су чули, али ни један — није видео. Види се да није писан ни један извор од очевидца, него су после настали и писани по „причању других људи“. Само по себи намеће се питање: како може бити таква разлика у описивању спаљивања, и којему извору можемо веровати, а којему не. Јер, ако једноме верујемо, и ако се њега држимо при расправљању овог догађаја, онда морамо друге одбацити као несигурне. Исто тако немамо разлога да мислимо да је спаљен у Београду, а не на Врачару, нити пак обратно, јер за оба места имамо доказа у савременим изворима. Човека доводи у забуну и то, зашто нема ког записа, у ком се каже: данас, или пре недељу дана, или тога и тога по датуму односе Турци Св. Саву; или овуда Турци пронесоше Св. Саву, него сваки зна да је спаљен на Врачару или у Београду. Дакле, и ова чињеница, као и међусобно неслагање докумената, извора, показује да

---

[1] Стојановићи родослови и љетописи запис 962.

[2] Стојановић родослови и љетописи запис 1247.

[3] Раванички љетопис, запис 1353,

[4] Споменик V. стр. 29.

[5] Стари записи и натп. књ. I. зап. 1660, и II. запис 2734.

су извори писани доцније, и то од личности које нити су виделе кад је Св. Сава однесен, ни ко га је однео, ни кад је спаљен, ни ко га је спалио; — са тим смо начисто да очевидаца нема, нити да је иједан извор написан од очевица. Поред тога што нису извори сигурни, и што се по њима може посумњати у спаљивање Св. Саве, има неколико и јаких разлога који говоре да је спаљивање врло сумњив догађај. Уз то имамо и предање: да је био у 18 веку у Тарским Стенама, и, најзад, писмени документ[1]): да је 1834 био у манастиру Довољи, на десној обали реке Таре.

Разлози који говоре да је тешко веровати у спаљивање Св. Саве ови су:

1) Ако су Турци већ били тако зверски разјарени и били се решили да изврше један такав свиреп злочин, онда би га свакако извршили одмах, чим су стигли, а не би понели Светитеља да одатле носе на леђима од 10 марта до 27 априла, а то је читавих 49 дана. Још да је пут био раван, или да су га могла вући кола, онда и да се верује некако, или да је Београд односно Врачар био близу, па би се некако дало објаснити. Али тако далек пут, преко оноликих грдних планина, непроходних брда, река, шума и гудура, и тако далеко, и дуго времена носити једног српског светитеља, сасвим је невероватно. Ако су се уопште били решили да га спале, спалили би га заједно са манастиром, само да им је допао шака, а не би га из манастира никуд мрднули.

2) Ако је Турцима било стало до тога да заплаше српски народ са спаљивањем Св. Саве, и да му на тај начин докажу да он није чудотворац, него обична мумија, и да га као таквог не треба поштовати и славити, онда би га спалили у Пљевљима, Н. Пазару, Сјеници или у неком другом месту, које је Србима насељено, а не би га носили на Врачар, који је онда био пуст без игде икога. Или, ако би га носили, онда би га на комаде исекли па би у сваком српском селу спалили по једно парче, и то у присуству свештенства и народа. Ако им је био циљ да народ заплаше и да му изгубе веру у божанску моћ Светитељеву, онда би са њиме правили најгадније скандале и дивљаштва, и све у присуству народа и свештенства а тај би догађај неки као очевидац дивно описао. Ако су хтели да га спале на очиглед Банаћана[2]), да би тобож њих уплашили, онда су могли упалити какав пласт сена или сламе; за Банаћане је било свеједно, јер они нису могли видети, тешко и ватру, а још мање шта на њој гори. Поред тога, где су год војске и логори, ту су огњеви и дим.

---

[1] Записи и натписи Љ. Стојановића број 9212.

[2] Онда је била банатска буна.

3) Да су Турци однели Св. Саву из Милешеве на Врачар, онда би га носили у оном ћивоту (ковчегу, сандуку) у ком је дотада почивао, иначе га без ковчега не би могли носити, сем кад би га ставили у какву врећу[1]). Но ни тако га не би могао један човек носити, јер би му био незгодан и претежак, него би га и тако морали носити четворица, или најмање двојица. Још кад би га метнули у врећу, онда би га морали на неколико комада изломити и онда ставити у њу; а зашто све то, кад је већ био у сандуку? Да није имао сандука, Турци би га морали сами правити, да га у њему носе ако би га носили и на ближи пут, а камоли толико далеки. Како је однесен, о томе ћемо после говорити, али у оном његову сандуку није, јер се он сада налази у манастиру Св. Тројице, код Пљеваља. И откуд баш код Пљеваља, на супротној страни оног пута куда су однели Светитеља, а не у неком манастиру у правцу Београда, и око оног пута куд су га пронели?

4) Кад већ имамо доказа да су се Св. Сави молили и приступали Мухамеданци, и кад знамо да су манастири имали, и својих чувара међу Муслиманима, којима је понешто некада плаћано, а други су услуге чинили из захвалности за учињено им добро, онда се мора човек упитати: како они не ставише до знања калуђерима да ће их напасти Турци? — Може се претпоставити да је и сада неки од Муслимана, поклоника Св. Саве, известио управу манастира да ће их напасти Турци, и да треба склонити Светитеља. Старешина манастира мора да је брзо пожурио да га негде склони, а то је могао моментано једино у кућу муслиманску, или у какву пећину или шуму. — Коме га је старешина дао и ко га је одатле однео и где, и када, то је врло тешко знати. Ценећи по томе где се нашао Светитељев ћивот, можемо мислити: да је најпре био склоњен у муслиманску кућу, и да је извађен из ћивота, да га лакше могу сакрити, ако би га неко тражио, и да би с њим лакше бежали до склонитијег — сигурног места.

Вероватно да су још први Турци који су наишли опљачкали и запалили манастир, и да нису нашли од братије ниједнога, него су се били разбежали куд који, јер су знали шта их чека[2]. А ако их је ко чекао, то је морао бити старешина, који је може бити био после убијен. Није искључена могућност да је он

---

[1] Треба имати на уму да Св. Сава није иструнуо, него да целокупан почива у ћивоту, лепо обучен у епископски орнат. Због тога што то нису кости него мошти напомињем: да би без сандука морао бити изломљен.

[2] Овај догађај, паљење манастира, не мора да је био 1594 или 1595, него сасвим неке друге године, јер је народ око Милешеве оних година био миран.

исти, или неко ком је он наредио однео Светитеља у Тарске Стене и да је после кратког времена умро не казавши братији ни другоме шта је са Светитељем. Али то је само претпоставка. Изгледа да је Манастир сада био право згариште, и да се калуђери нису скоро могли настанити у њему, него су се скитали по народу и манастирима, причајућа сваки на своју руку да су Св. Саву спалили Турци. Највероватније је да су знали где је светитељ, па су ове вести ширили са смишљеним планом. Зна се и то да није био редак случај да калуђери причају и пишу против Турака, без разлога, јер су тиме хтели да оцрне Турке у очима нашег народа и других западних народа и да на тај начин између Турака и Хришћана ископају што дубљи јаз. Вероватно да је отуд и потекла мисао, и после записи, да је Сава спаљен, а уз то, мислили су: да Светитеља неће нико тражити ако кажу да је спаљен, па ће бити мирнији и Светитељ и онај ко га буде чувао.

5) Још се једном мора човек упитати: зашто ти зликовци нису уништили остатке мртва човека, па отишли да убијају и пљачкају живе? Јер ако је та војска била руља Турака, Јаничара и Арбанаса, задојена мржњом противу Светитеља и његова, пребивалишта, они би га спалили заједно са манастиром и наставили би даље са злочинствима. А ако је то била регуларна војска, она га не ба спалила никако, него би га однела не у Београд, него у Цариград, као Св. Петку.

6) На крају се човек мора упитати и то: кад је та турска војска радила онакве нечувене свирепости, као што се код нас прича, шта је радила са Светитељем за оно дуго време док га је носала од Милешеве до Врачара? Где су га ноћу склањали, какву су му стражу постављали, је су ли га раздељили неколицини да га носе, — иначе нису могли кад није био у сандуку, — и ко је све о њему водио рачуна и како?

Није било ни ношења, ни страже, ни спаљивања, ни од свега тога ничега. **Нeго су Светитеља однели његови** чести поклоници, може бити Православни а може бити и Мухамеданци, у најбољем случају под надзором неког од калуђера, и после неколико омањих сељакања из куће у кућу и из места у место, у којима се није смео дуго задржавати, донели су га на десну обалу реке Таре, и сместили у пећину Ђурукачу, близу манастира Довоље. У овој је пећини био дуго и дуго година. Предање онамошњег света каже: да је био смештен у некакав велики сандук, који је прављен на брзу руку, и скоро није ни личио на ћивот.

Да је у тој пећини био много година, тако дуго да је сав обрастао у маховину, па да се пчеле запатиле у сандуку и одатле се роиле. Неко је, тражећи пчеле и меда, нашао у сандуку и Светитеља; познавши по орнату да је Светитељ,

пријавио је ствар управи манастира Довоље, која га је одмах однела у манастир. Могуће је да је нека давна управа истог манастира знала за Светитеља али, ко зна у оним тешким временима како је и где завршила живот, те је Светитељ остао заборављен. Предање и записи кажу: да је Довоља неколико пута паљена и њезини калуђери да су делом убијени а делом растерани; вероватно и због тога што се говорило да је ту Светитељ, али га није нико могао наћи. Како је већ био распрострт глас да је Св. Сава спаљен, калуђери, бојећи се Турака и Јаничара, нису имали рачуна да говоре и гласе да је у Довољи Св. Сава, него нека остане како је, да би били мирнији. И ко зна какви су били ти калуђери онда у Довољи? Може бити какве старе незналице и плашљивци, којима је било свеједно који је Светитељ, главно је да се дан више живи у миру. Не треба заборавити ни то да су многи сматрали, а и сада сматрају (многи са којима сам о овој ствари разговарао), да из националних разлога треба да остане: да је Св. Сава спаљен од Турака. Али, свакако су калуђери из Довоље морали једном казати народу да је светитељ у манастиру, а да би остало status quo, они разгласе: да је тај светитељ Св. Арсенија. Али се ипак провлачила једна нит и у предању и у запсу: да је тај светитељ Сава.

У оном сељакању и вероватно ноћном бежању кроз турска села од Милешеве до Таре, носиоци су, да би мање били примећени, оставили онај ћивот у ком је дотада почивао. Доцније је ћивот нађен у кући једног Муслиманина, у селу Сарцаку, недалеко од Милешеве. Ту га је нашао неки калуђер из ман. Св. Тројице, *донео га у свој манастир, где је и сада*[1]).

Још ми пише архимандрит Серафим из Св. Тројице, „да се овде још у ћивоту налази путнички штап Св. Саве, који се чува у манастиру као највиша светиња. Штап је, по предању, нађен опет код неког Муслиманина; њега су калуђери троичански откупили за 150 гроша, и то после 14 година од нестанка Св. Саве из манастира Милешева“.

До балканског рата (1912 год.) чувала се лева рука неког од српских светитеља — сигурно Св. Саве — у породици Ченгића, у селу Потпећу, близу Пљеваља[2]). — Види се по томе где је нађен ћивот и штап: да Светитељ није однесен к Београду; а уз то сведочи и ова његова рука: да се он неколико времена крио и преношен од Милешеве до Тарских

---

[1] Тако ми пише Серафим Царић, архимандрит из Св. Тројице.

[2] То ми је причао архимандрит Симоновић, из ман. Иван-бегова са Цетиња; чини ми се и да је писао нешто о овој руци у „Просвети“, пре неколико година.

Пећина, јер му је негде остао ћивот, негде штап, а негде и сама рука, а сви су се ти предмити нашли у муслиманским кућама, и у супротном правцу од онога пута куда су, тобож, Светитеља однели Турци. Већ смо пре видели да Светитељ није увек био у Ђурукачи, него су га калуђери довољски пренели у манастир, и ту би га држали док би чули да им прети опасност од Турака, па би га опет склонили у пећину. Тако је Св. Сава имао на обали Таре два пребивалишта: ман. Довољу и пећину Ђурукачу. Да је Св. Сава био 1834 г. у ман. Довољи имамо један запис, који глеси: **Принесе ју јеромонах недостојни и грешни Пахомије Ћурић у Манастир Довољу, во храм успение Пресватија Богородици идјеже почивает Свјати Саво, на прочитание год. 1834. Тогда от мног времена бијаше пуст Манастир Архангел**[1])-Само неколико година после тог времена, кад је овај запис писан, Св. Сава је однесен из Довоље, али, отприлике, под именом Св. Арсеније[2]) — Савина ученика и заменика; и под тим именом и данас је познат народу оног краја у коме пребива. Њега је из Довоље украо јеромонах Никодим Ђурђевић[3]), и, под именом Св. Арсеније, донео га је у ман. Морачу. Светитељ није дуго остао ни у Морачи: Никодим је дошао у сукоб са настојатељем манастира око прихода (прилога у новцу и стварима) које су прилагали поклоници за Светитеља. Никодам је хтео да приходи припадну лично њему, а настојатељ је хтео да иду у манастирску касу. Кад је Никодим видео да од његове зараде неће бити ништа, он једне ноћи метне Светитеља на једну јелову даску, привеже га и покрије озго, па са њиме ноћу побегне у правцу Братоножића. Сутрадан су кренули, и братија и народ, да га траже, али узалуд, нису га нашли; Никодим га је пренео преко Биоча на Косор у Куче. Ту су му га Кучи узели, и ставили га у неку црквицу, а калуђера отерали. Светитељ није дуго остао ни у Кучима, него су га однели 1856 г. Бјелопавлићи, кад су палили Куче, под командом војводе Мирка Петровића. Бјелопавлићи га нису нашли у цркви него у кући једног свештеника, по имену Спаса. Бјелопавлићи су Светитеља однели и сместили у манастир Ждребаоник, задужбини Вукана Немањића. Казали су народу оно предање које је Кучима казао Никодим: да је тај Светитељ Св.

---

[1] Записи и натписи Љ. Стојановића, број. 9212.

[2] Свакако се није тврдило који је светитељ, ма да има и запис да је он ту.

[3] Ђурђевић је подуже времена био у Довољи, и, кад је улучио згодну, прилику пребегао је са Светитељем у ЦрнуГору, ман. Морачу; кад су калуђери видели да га не могу стићи и наћи, они баце анатему на Никодима.

Арсеније II, архиепископ српски, ученик и заменик Св. Саве. Нису могли ни помислити да је оно Св. Сава, за ког се тврдило да је давно спаљен. Али да оно није Св. Арсеније, могла би се написати нова расправа, са новим и старим доказима; а да је ово Св. Сава, навешћемо следеће доказе:

Прво, она силна несугласица извора:
а) у годинама спаљивања Светитеља,
б) у личности која га је однела на спалиште,
в) у личности која га је спалила,
г) у месту где је спаљен,
д) у месту одакле је однесен на спалиште,
ђ) у времену кад је однесен,
е) и у спреми у којој је однесен.

Друго, они силни разлози који су горе наведени;

Треће, његов очувани штап, који је увек био с њиме у ћивоту;

Четврто, његов очувани ћивот, без кога га Турци нису могли далеко носити;

Пето, предање и наведени писмени документ;

Шесто и најглавније: *света рука, и Светитељ без руке.*

Светитељ који је донесен из Довоље и који је сада на Ждребаонику, нема једну руку. Причао ми је зимус архимандрит Симоновић, сада настојатељ Иван-бегова манастира на Цетињу, да Светитељ на Ждребаонику нема леву руку (ако ја нисам омашком записао лева место десна), и да се та рука налазила до 1912 год. у муслиманској кући Ченгића, у селу Потпећу, близу Плевља. Г. Симоновић добро зна да Светитељ нема једну руку, јер га је, као његов дугогодишњи чувар, пре неколико година пренео из старог ћивота у нови, у ком је и сада, и он му је поклонио и обесио златан крст о врат.

Једна рука (по записима десна рука Св. Саве) ишла је од руке до руке и од места до места, до 1757. год. а онда је била у Пећкој патријаршији, али је данас тамо нема. Је ли та рука била десна или лева, то ће се открити доцније.

Доста је то да је Светитељ на Ждребаонику без оне руке, која је била у Ченгића у Потпећу до 1912 г., а та рука није могле бити ничија друга него Св. Саве, јер је чувана у близини оног места где су нађени штап и ћивот; а ни Светитељ није могао бити други сем Св. Сава.

Дакле, многобројни наведени разлози и документа мислим да су за свагда оборили досадашње тврђење да је Св. Сава спаљен, и свакоме расветлили да је његово тело међу његовом паством, у светој старој задужбини његова брата, у манастиру Ждребаонику.

Додуше, он није био у Ждребаонику за све ово време од 1856 г., кад су га донели Бјелопавлићи, него је пренесен 1884 у манастир Косијерево, на граници турско-црногорској у Херцеговини. Пренос је извршен по наређењу онда Књаза, а доцније Краља Николе Петровића — Његоша, а по обећању Књаза Данила[1]). Светитељ је у Косијереву остао од 1884—1915 год., а онда је донесен у манастир Острог, јер су Аустријанци срушили ман. Косијерево топовима. Интересантно је поменути и то да је 1915 г. био донесен у Острог Св. Симеон-Стеван, краљ Првовенчани, из ман. Студенице. Тако су се, по моме мишљењу, нашла браћа у манастиру Острогу, као гости Св. Василија, после неколико столећа (управо после 692). Они су један код другога почивали за све време аустријског ропства, па и мало више, од 1915—1919. г. Архимандрит Балтић однео је Св. Стевана у Студеницу 14 апр. 1919 г. а тих дана однели су Бјелопавлићи Св. Саву на Ждребаоник, где је и пре био, и где је сада. Нека мирно почива у својој ђедовини. Слава му и хвала!

---

[1] Књаз Данило је обећао игуману косијеревском, Тедосију Мишковићу, да ће му дати једног светитеља за Херцеговце и Босанце, чим Косијерево припадне Црној Гори. Стричево обећање Никола је извршио.

Цена 5 дин.